

ПОТРЕБЕ И МОГУЋНОСТИ ОСВАЈАЊА СЛОБОДЕ У ВАСПИТАЊУ

*О лиена, о драга, о слатка слободо,
дар у ком сва блага вишињи нам Бог је до.*

(Иван Гундулић)

*Волови јарам трпе, а не људи -
Бог је слободу дао за човјека.*

(Алекса Шантић)

*Хоће ли слобода умети да пева
као што су сужњи певали о њој.*

(Бранко Миљковић)

Апстракт: У вриједносном смислу слобода је феномен за који нема никакве аксиолошке алтернативе о чему постоје свједочанства у религији, филозофији, умјетности... У педагошкој теорији, озбиљније него у пракси, напредни мислиоци су на узвишено мјесто постављали слободу, било као васпитни циљ било као васпитно средство. Безмало свака епоха и свако од мислилаца понаособ на другачији су одрђивали мјесто и улогу слободу у васпитању (Русо, Монтесори, Толстој, Дјуи, Маркс, Маслов...). На основу анализе важнијих концепција слободу у васпитању, могуће је закључити да је она у највећој мјери одређивана социјалним околностима и индивидуалним карактеристикама појединца. Ако бисмо се држали најчешће (најприхватљивије) дефиниције слободу која датира од стоичких филозофа па све до Спинозе и Хегела (слободу је спозната нужност), онда би било неопходно спознати савремени друштвени тренутак и тражити модалитете освајања слободу у васпитању који најбоље одговарају том тренутку уз уважавање историјског наслеђа о слободу као неотуђивом човјековом праву. Ни једна од познатих перспектива не тврди да слободу долази сама по себи нити да је поклања било која конвенција, а још мање утопистичке идеје о слободном васпитању. Освајање слободу је веома тежак, напоран и доживотан процес учења, рада и стицања компетенција. Дакле, човјек је апсолутно слободан само док осваја слободу градећи своју личност.

Кључне ријечи: личност, слободу, стваралаштво, васпитање, индивидуација.

¹ radovancokorilo@yahoo.com

Увод

Слободу је веома тешко дефинисати, као што је тешко дефинисати, срећу љубав, љепоту, правду и сличне апстрактне појмове. У вриједносном смислу слобода је феномен за који не постоји никаква аксиолошка алтернатива, о чему постоје свједочанства у религији, филозофији, умјетности... У педагошкој теорији, озбиљније него у пракси, напредни мислиоци су на узвишено мјесто постављали слободу, било као васпитни циљ било као васпитно средство. Безмало свака епоха и сваки од мислилаца понаособ на другачији начин су одрђивали мјесто и улогу слободе у васпитању (Русо, Монтесори, Толстој, Дјуи, Маркс, Маслов...). На основу анализе важнијих концепција о значају слободе у човјековом животу и васпитању, могуће је закључити да је она у највећој мјери одређивана социјалним околностима, а мање индивидуалним карактеристикама појединца. У савременом тренутку развоја друштва и образовног система чини се да је превладала прагматичко-бихејвиорална концепција која човјека посматра као пасивно и реактивно биће насупрот историјски доминантној хуманистичкој концепцији о човјеку као активном бићу. Ако бисмо се држали најчешће (најприхватљивије) дефиниције слободе која датира од стоичких филозофа, па све до Спинозе, Канта и Хегела (*слобода је спозната нужност*), онда би било неопходно спознати савремени друштвени тренутак и тражити модалитете освајања слободе у животу (у васпитању) који најбоље одговарају том тренутку, уз уважавање историјског наслеђа о слободи као иманентној човјековој карактеристици. Изгледа да је могуће тражити заједнички именитељ између најзглед супростављених парадигми у васпитању као што су индивидуализам, индивидуација, обожење, самоостваривање. Ни једна од ових перспектива не тврди да слобода долази сама по себи нити да је поклања било која конвенција о слободи, још мање утопистичке идеје о слободном васпитању какво је било у Самерхилу или Јасној Пољани. Свако од људи се мора на сопствени начин изборити за своју слободу. То је веома тежак, напоран и доживотан процес учења, рада, стицања компетенција и одрицања уз помоћ чега човјек постепено савладава препреке, изграђује самопоуздање и задобија слободу. Дакле, човјек је суштински слободан само док осваја слободу градећи своју личност. Притом је неоспорно важно шта је он сам себи поставио као крајњи циљ, да постане предузетник или да постане радник, да прихвати филозофију слободе и независности или филозофију ропства и потчињености.

Основни циљ овог рада састоји се у покушају да се освијетли феномен слободе у васпитању, укаже на препреке које онемогућавају и подстицаје који анимирају освајање слободе. С тим у вези анализа ће бити усмјерена на неке кључне проблеме:

1. Различита схватања слободе у човјековом животу.
2. Различита схватања слободе у васпитању.
3. Самоваспитање као фактор освајања слободе.

1. Различита схватања слободе у човјековом животу

Филозофи су се питањем слободе бавили у свим раздобљима историје филозофије. Богата традиција западне филозофије препознајечитав низ схватања слободе у човјековом животу. Она датирају од ране грчке мисли, преко хришћанског и нововјековног одређења слободе, па све до савременог (постмодерног) антипедагошког схватања слободе. Прије него што су раногрчки филозофи почели расправљати о слободи, постојала је веома изражена морална свијест о ономе шта треба чинити, као претходница разговору о слободи. Та свијест се може препознати већ у изрекама Седморице мудраца, код Хераклита, софиста и нарочито Сократа код кога се морална свијест успела до моралне самосвијести.

1.1. Хеленска свијест о слободи

Хелени суштински разликује два појма слободе (политичку и етичку) што надаље дјелују у читавој историји човјечанства. Етимологија старогрчког појма *елеутхерос* означава стање у коме људи живе заједно и припадају једном народу. Отуда и ријеч слобода (*елеутхериа*) упућује на људску интеракцију и припадност некој заједници. Платон је сматрао да идеална држава осигурава највећу слободу за све грађане као остварење праведности, гдје свако ради оно у чему је најбољи. Аристотел, пак, одређује слободу човјека на онтолошкој, етичкој и политичкој равни. У онтолошком смислу слободним називамо човјека који живи ради себе а не ради другог (Мет. 982 б 26), дакле оног који је одређен самосврхом. На том темељу уздиже се и слобода у етичком смислу као намјера или избор “ствари које су у нашој моћи и које су оствариве” (Ник. етика 1112 а). У политичком смислу слобода је остварење поретка заједнице гдје свако постиже највећу афирмацију: “Слободи као прво припада да се наизменично влада и бива владан” (Пол. 1317 б 1). Само честит човјек може постати и честит грађанин не узурпирајући и не злоупотребљавајући власт, јер је као једнак према другима када је сам на власти и када је под влашћу других. Стоичка филозофија је поимала слободу као сазнату нужност. Овакво схватање слободе рефлектоваће се касније код представника детерминизма (http://sh.wikipedia.org/wiki/Sloboda#Sloboda_u_filozofiji (доступно: 14.4.2014)).

Стоичка филозофија нас поучава да слобода није произвољан избор. У крајњој инстанци она се састоји у извјесном сазнавању неке савршене нужности којој се потчињава. Бити слободан значи бити сагласан са нужношћу свијета, нужношћу која потиче из универзалне душе. Врхунско добро је сагласност са собом самим, а тиме и са универзалним умом и божанским законом. Та сагласност је у исти мах добро, врлина и срећа. Према свим добрима која се могу посједовати, а којима се може или не може располагати, морамо мало помало да постанемо равнодушни, јер онај ко жели нешто што не зависи од њега постаје роб (уп. Херш 1998: 70-72). Стоици су сматрали да сви могу бити слободни, чак и робови и затвореници уколико нису спутани жељама које не могу да испуне. Роб слободу није схватао као задатак, основ смисла, односно највећу вриједност, а ако ју је тако схватио, није више био роб. Стари мислиоци су сматрали да роб није слободан јер није спреман на животне ризике. За Спартака и његове саборце, слобода је била изнад живота. Док су се борили за слободу, они стварно нису више били робови.

Дакле, већ код старих Грка долази до изражаја разлика између *објективне* (вањске, правне, социјалне, политичке) и *субјективне* (унутрашње, индивидуалне) слободе. Субјективна слобода се појављује као битан услов моралног дјеловања. Та слобода није допуштање било какве својевољности, већ је слобода по својој бити морална слобода, тј. допуштање управо властитог, људски исправног морално одговорног дјеловања. Објективна и субјективна слобода не постоје неповезано једна поред друге, него се међусобно условљавају и преплићу. Објективна или вањска, правна или социјална (политичка) слобода претпоставља индивидуалну или моралну слободу и одговорност појединаца чији је она објективни одраз. С друге стране *објективни* правно и друштвено осигурани простор слободе је услов за остварење *субјективно* моралне слободе појединца. Очигледно, човјекова слобода увијек је само ограничена слобода; она је такође и историјски условљена слобода (уп. Цоретх 1988: 393).

1.2. Хришћанска филозофија слободе (милости и спасења)

Хришћанство од самог почетка наговјештава ново схватање слободе и ослобођења. У свјетлости божанског Откровења, тј. у вјечној Божијој свјетлости, творевина, и чојвек у њој, откривају своју пуну свјетлост и тајну. Том свјетлошћу озарени Пророк нам свједочи да је Бог створио свијет ни из чега. Силом стваралачке Ријечи Божије и присуством Духа његовог првобитно настали хаос се постепено обликовао у космос (украс, љепота). То божанско стварање свијета се може назвати и образовање свијета и разнообразних бића у свијету. Стварањем свијет добија не само биће него и свој

об-лик, своје об-личје, образ, лице. Образовање увијек значи ход од несавршенијег ка савршенијем. Оно, међутим, што је битно за тај процес који се збива у творевини од момента његовог настанка, то је чињеница да се он не одвија случајно и слијепо, окован апсолутним детерминизмом и нужношћу. Творевина је дјело божанске стваралачке силе, што значи дјело – божанске слободе. Она почива на слободи а не на нужности, њена природа је словесност (умност) а не бесловесност. Ако јој је пак вјечни Логос темељ, а природа словесна, онда је савршено јасно да јој је и циљ словесан. У њој, од самог њеног настанка, запрета је тихи али неуништиви поветарац гласа Божијег, оживотворава је и над њом се “носи” животворни Дух Свети. Зато она и може бити једино схваћена кроз ослушкивање тог гласа Божијег у њој запрета, кроз општење са животворним Духом Божијим, остваривано непосредно или посредно преко разноликог бића и образа свијета (уп. А. Радовић 1995: 10-11).

Хришћанска слобода почива на раменима Старога завјета, на искуству Бога који спасава, ослобађа, који свој народ изводи из ропства на слободу и у будућности обећава цјеловито коначно ослобођење. Слобода је повезана са Духом Светим: „Господ је Дух; а гдје је Дух Господњи, ондје је слобода“ (2. Кор. 3,17). Коначно ослобођење се догодило Христовим откупљењем: „Христос нас је ослободио за слободу. Стојте, дакле, чврсто и не потчињавајте се ропском јарму“ (Гал. 5,1). Овим ријечима апостол Павле позива све слободне људе и све робове који су до тада били под влашћу гријеха и смрти да прихвате слободу у Христу. Она означава статус слободног грађанина, али не у класичном старогрчком правно-политичком смислу већ у Царству Божијем, за слободу дјете Божије: „Тако већ нијеси роб, него син, и наследник си Божиј кроз Исуса Христа“ (Гал. 4,7). „А кад смо дјеца и наследници смо: наследници дакле Божији, а сунаследници Христови: јер с њим страдамо да се с њим и прославимо“ (Рим. 8,17). Али слободни грађани имају права и дужности: „Јер сте ви, браћо, на слободу позвани: само да ваша слобода не буде на жељу тјелесну, него из љубави служите један другоме“ (Гал. 5,13). Ослобођени, дакле, стоје „под законом слободе“ који се треба испунити у љубави. Интересантно, ни на једном мјесту у Светом писму (Старог и Новог завјета) не налази се изричита поука о човјековој слободи избора. Слобода означава објективну слободу коју нам поклања Бог који ослобађа. Додуше, претпостављена је субјективна слобода појединца који се мора отворити спасењу чиме слобода добија посве нову тежину. Она се не састоји (посматрано под грчко-иманентним видиком) искључиво у избору између моралног добра или моралног зла, већ истовремено гледано под хришћанско-трансцендентним видиком – у одлуци за или против Бога, а тиме и за или против вјечног спасења. На тој основи већ код Августина истакнуто мјесто заузима рефлексивна о слободи избора (*liberum arbitrium*). Више није

ријеч о слободи у старогрчкоми библијском смислу *елеутхериа*. То је довело до спекулативне дубокоумне метафизике слободе у средњем вијеку, посебно код Томе Аквинског, који повезује аристотеловску и августиновску мисао. Схватање слободе у хришћанској мисли (у схоластици) усредсређено је на *субјективну слободу избора*, а то значи да је слобода способност за добро (људски исправно) стога морално заповијеђено дјеловање према Божијој вољи, усмјерено према највећем добру (*sumtum bonum*) као последњем циљу (*finis ultimus*). Оваква слобода није произвољна самовоља него је изнутра повезана за добро (уп. Цоретх 1988: 394-395).

Хришћански персоналистички филозоф, Н. Берђајев (1987, 1991), утемељује своју филозофију на *духу, слободи, личности и стваралаштву*. Вели да је *хришћанство персонализам и да свако од људи доживљава Бога на свој начин*. Дух је слобода и стваралаштво, божанска искра у човјеку. Он није општог; субјект духовности су све личности, а свака личност понаособ је лик и подобје (слика) Божија, јединствена и непоновљива за разлику од индивидуе која је натуралистичко-биологистички појам. С обзиром на прихваћену тезу да је личност дух, Берђајев личности људској и личности божанској приписује исте кључне атрибуте: слободу, стваралаштво, јединственост, непоновљивост, усмјереност према хуманим и моралним вриједностима. Под утицајем Достојевског и његовог поимања слободе у *Легенди о великом инквизитору*, Берђајев је слободу узео за основу своје филозофије, као врховну вриједност за коју треба занемарити вриједност хљеба и милосрђа, слободу као оно чему нема никакве аксиолошке алтернативе.

За Берђајева је царство постојања царство индивидуалнога, у њему нема општога, нема апстраховања. То се открива у субјекту јер Бог дјелује у субјекту, а не у објекту. Објективизирани свијет је безбожан и нечовјечан свијет. „Објективација је на свим својим ступњевима царство закона а не царство милости. Али и сама религија, као социјална појава јесте објективација и дакако објективација је теологија. Смисао је религиозног живота човјечанства у продору за царство објективације, за царство закона, за царство нужности, друштва и природе. Но повјесна религија увијек је објективирани и социјализирана. А тада она потпада под закон нужности“ (Берђајев 1984: 51).

Постојање човјекове личности представља слободу, па је тајна слободе у ствари тајна личности. А ова слобода није слобода воље у ужем смислу, није слобода избора која представља рационализацију. Достојанство личности представља ослобођење од ропства, ослобођење од ропског схватања религиозног живота и односа између човјека и Бога. Личност је стваралачки чин, супроставља се свакој детерминацији споља јер је детерминисана изнутра. Однос између личности и Бога није каузалан однос. Он се налази

изван царства детерминације и нужности, односно унутар је царства слободе: „Царство је Божије унутра у вама“ (Лука 17,21). Бог је човјеку слободу отпочетка намијенио: „Више вас не називам слугама; јер слуга не зна шта ради господар његов: него вас назвах пријатељима; јер вам све казах што чух од оца својега“ (Јован 15,15). На овој линији су и сљедеће Исусове ријечи: “Иштите и даће вам се: тражите и наћи ћете; куцајте и отвориће вам се. Јер сваки који иште, прима; и који тражи, налази; и који куца, отвара му се” (Лука 11,9-10). Ранохришћански апокрифни спис под именом *Учење Силваново*, откривен у оквиру збирке *Наг Хамади* (кодекс VII,4), садржи пасус који тумачи ову Исусову изреку о куцању и тражењу у смислу *духовног истраживања и самоспознаје*: „Куцај на себе као на врата и иди по себи као по правом путу. Јер ако идеш тим путем, немогуће је да залуташ... Отвори сам врата да би знао шта је... Што год отвориш за себе, отворићеш“.

Хришћанство и сваки хришћанин је позван на слободно обожење (*theosis*) кроз доживотни процес обоготворења човјека, његов *доживотни* пут духовног узрастања. Суштина овог узрастања је Бог као *личност* (што је било непојмљиво за билокоју религију прије јудеохришћанства), и човјек као *личност*. Бог је, премахришћанском учењу, даровао човјеку завидан стваралачки потенцијал који се испољава као могућност бескрајног *човјековог раста*. „Стваралаштво човјеково не представља захтјев човјеков или његово право, већ је то захтјев Бога постављен човјеку и обавеза човјекова. Бог очекује од човјека стваралачки акт као одговор човјеков на стваралачки акт Бога. Ако говоримо о стваралаштву човјековом, на њега се односи исто што је речено и о слободи човјековој. Слобода човјекова је захтјев Бога спрам човјека, обавеза човјекова у односу на Бога... У Светом писму не налазимо открочење о стваралаштву човјековом. То није открио већ је сакрио Бог... Тема о стваралаштву била је за мене постављена у основну хришћанску тему о Богочовјечанству, оправдана је Богочовјечанским карактером хришћанства... Идеја Бога представља највећу људску идеју. Идеја човјека је највећа Божија идеја. Човјек очекује рађање Бога у њему. Бог очекује рађање човјека у њему. На тој разини мора бити постављено питање о стваралаштву“ (Берђајев 1987: 251).

1.3. Нововјековно схватање слободе

Барух де Спиноза (1959) поистовјећује слободу са нужношћу (слобода је нужност, а нужност је слобода). Његов појам *Супстанце* као бића које је свој сопствени темељ зато што је *у себи, по себи и за себе* – тј. биће у апсолутној самодовољности, и не зависи ни од чега другог ван себе самог. *Супстанца – то је Бог*, а то значи да је *вјечита, безвремена и апсолутно беско-*

начна (бесконачност бесконачних атрибута). Бог-супстанца нужно постоји. Он не може да не постоји. Спинозино схватање Бога (супстанце) тијесно је везано за јеврејску традицију и веома је удаљено од хришћанске филозофије Богочовјечности. С обзиром на чињеницу да је супстанца *једна* и да нема ничега ван ње, њена је јединственост истовјетна са нужношћу. Бог је, дакле, *нужност*; у њему су слобода и *нужност* потпуно иста ствар. Права је слобода у сазнању *нужности* супстанце, са свим што из тога слиједи, и то не само у њеној спознаји него и у пристајању на њу. Човјеков је задатак да усвоји божанску *нужност*, да не би био више роб људске жеље, да не би желио ништа друго него само *нужност* Бога. Супстанца, односно Бог је вјечна зато што је она биће по себи. То је блиско библијској етици: „Ја сам онај који јесте“ (Излазак 3,14); „Ја сам вјечност“, а то значи: „Ја сам Биће“ или: „Ја сам биствујући који сам бивствујући“. Бог је *causa sui* и темељ свега што јесте, а будући да ништа не може да буде на други начин него путем божанске супстанце, код Спинозе се суочавамо не само са *монизмом* него и са извјесним *пантеизмом*. Атрибути означавају бесконачне и вјечите видове супстанце, а начини су пролазни видови постојања супстанце који се јављају у два позната атрибута, простирања и мишљења. Начини се нижу у атрибутима супстанце, има их безброј и сви нужно проистичу из супстанце. Бог је по Спинози слободан зато што дјелује сходно једино *нужности* сопствене природе. Будући да је Бог вјечита супстанца, апсолутна густина бића, његова слобода у њему посједује највиши замисливи степен неизбјегне *нужности*. Идеја о слободи се ту апсолутно поклапа са вјечном *нужношћу* Божије природе и ту не може бити говора о некој *ћуди* или промјени. За Бога бити слободно биће значи постојати сходно својој сопственој *нужности*. Његова слобода се поклапа са његовом *нужношћу*, као и са свом *нужношћу* која из њега проистиче. Човјекова права слобода не може да буде ништа друго него божанска *нужност*. Нема слободе против Бога, будући да је Бог све, укључујући и нас саме. О томе је ријеч: бити слободан у толикој мјери да се не може поступити другачије, значи доживљавати коинциденцију слободе и *нужности*. Такво искуство, које понекад доживљавамо у личном животу, када осјећамо да нисмо могли да поступимо другачије него што смо то учинили – то је управо знак одлуке која је потекла из апсолута наше слободе. Овако схваћена слобода која обухвата божанску *нужност* и поистовјећује се са њом, оспособљава нас да сваку ствар посматрамо са гледишта вјечности (*sub specie aeternitatis*), у вјечној божанској *нужности*. У њој вјечност душе налази свој смисао путем вјечите божанске *нужности* која влада над свим што је смртно и пролазно, све је вјечно (уп. Херш 1998: 127-136).

Кант и *Хегел*, као највећи нововјековни мислиоци, развили су у односу на класичну традицију другачији и дубљи смисао слободе.

Имануел Кант (2004) слободу утемељује као први постулат практичног ума, поред бесмртности душе и Бога. Практичним назива ум који одлу-

чује у погледу дјеловања, које је понашање морално, дакле ум који казује шта је моја дужност, шта је моја морална обавеза да учиним. Слобода не бива спозната у самој себи. Оно чега смо ми непосредно свјесни јесте *морална дужност* у њеној безусловној обавезности. По овој идеји Кант је, у ствари, Сократ модерног времена. Формулација „ти можеш, јер мораш“, гдје мораш значи дужност, за човјека има неки смисао. Ако се одлучи да учини нешто сасвим друго а не оно што му налаже његова дужност, он врло добро зна да не врши своју дужност. Или, пак, себе обмањује, а обмањујући себе, самим тим признаје да ријеч дужност има за њега неки смисао. Ријеч дужност може за нас да посједује смисао само ако имамо могућност да се определијелимо за њу или против ње, у противном не би имала никакав смисао. Морална дужност претпоставља обавезно да можемо донијети овакву или онакву одлуку. Могућност таквог избора зове се слобода. У основи формула „ти можеш, јер мораш“ значи – ти си слободан субјекат, будући да у себи самом посједујеш смисао дужности. Ако ријеч дужност за нас има неки смисао, то је могуће само зато што смо слободни, односно не можемо добронамјерно порећи чињеницу да смо смо слободни субјекти. Поштовање императивних моралних закона, према Канту (2004: 88), представља „за вољу најсавршенијег бића закон *светости*, а за вољу сваког коначног бића он је закон *дужности*, моралног приморавања и одређивања његових радњи путем *поштовања* закона.“ Без обзира што је света воља (Бог) људској вољи недостижни узор који она треба да слиједи, Кант је сматрао да етика мора бити аутономна. У том смислу он је указао на значај човјекове слободе да управља својом вољом и тиме се уздигне над појавним свијетом нужности. Као природно биће човјек је подложен нужним природним законима, па на слободу може претендовати само као морално биће (слобода је човјеку дата посредством моралног закона као непосредне чињенице чистог ума). Тако схваћена слобода, битно је различита од природе (припада само човјеку), оспособљава га за непрекидно дјеловање и стварање новог. Стога је и морални закон који постоји у сваком човјеку (од њега зависи хоће ли га поштовати) бескрајан и улијева страхопоштовање од сила природе и сила судбине. Из поставке да *бити моралан значи исто што и дјелати рационално* произилази да моралност није људима наметнута споља него је дио њихове природе. Они разумију морални закон у оној мјери у којој схватају да су рационална бића и као таква да су циљ сама по себи. Морални закон је самонаметнут и самоприхваћен. Појам аутономије садржи три вида моралности: слободу, добровољно прихватање моралног закона и универзалну прихватљивост тог закона. Човјек је морално биће зато што као рационално биће може да смисли морални закон, разумије га и понаша се у складу са њим. Животиње нису морална бића јер не могу ништа од тога; оне дејствују по нагону. Људска бића су кадра да коче и надзиру своје нагоне и да испитују своје поступке прије него што их почине за што их оспособљава разум. *Слобода* произилази из

способности рационалних бића да поступају рационално па имају обавезу да тако и поступају. Нерационална бића с обзиром да дјелају само нагонски нису слободна. Способност надвладавања нагона и надражаја лежи у основи човјекове слободе која се назива *рационална слобода самоодређења*. *Рационална слобода самоодређења* постаје морална слобода (*рационална слобода самоусавршавања*) када одлучимо да дјеламо у складу с моралним законом. Прва врста слободе је човјекова способност да изабере да дјела морално или неморално, али он дјела морално једино када поступа у складу са захтјевима разума. Поступајући тако, човјек упражњава своју моралну слободу и са моралног аспекта самоусавршава се. *Добровољно прихватање моралног закона* је други вид аутономије. Морална бића као циљ по себи ником другом нису потчињена и свако од њих себи одређује и прихвата морални закон у складу са разумом. Без обзира што сваки појединац даје себи морални закон не може наредити било шта што жели јер је обавезан поштовати захтјеве разума. Пошто је разум исти за сва рационална бића сва она постављају исти морални закон – *категорички императив* исти је за све људе, иако га свако од њих себи намеће и сам прихвата.

Кантово схватање слободе наслоњено је на историјско искуство. Наиме, слобода нема ништа заједничко са произвољном самовољом. Она је битно морална слобода, везана за безусловни морални закон, а тако је било код старих Хелена (слобода као предуслов моралног дјеловања), у хришћанству (као способност за добро), код Спинозе (доживљај божанске коинциденције слободе и нужности у нама самима).

Георг Вилхелм Фридрих Хегел (1986) посеже за изворно хришћанским поимањем слободе, када кажеда је човјек као човјек слободан и да слобода духа твори његову властиту нарав. Овај филозоф духа је у ствари филозоф слободе: Суштина духа јесте слобода. То да је човјек у свом хтијењу слободан и да „апстрактно, по себи и у себи може учинити што жели, за Хегела је истина којој скоро да и не треба никакав доказ. Дух је „бити-код-самога-себе...“, ја сам слободан када сам код самога себе“, а то је заправо слобода. Бити-код-себе у самоодносу и самопоsjedовању јесте суштина духа, а то је у ствари слобода: *свјесно самопосједовање јесте слободно саморасполагање*. Ово за Хегела значи да је човјек *по себи* слободан. Али он мора још постати слободан „за себе“, тј. мора доћи до свијести о слободи да би њу саму остварио. Хегел прави оштру разлику између слободе и самовоље. Када произвољно слиједимо нагоне, то није слобода него самовоља, која остаје зависна од нагона и извањских утицаја, па управо због тога нисмо истински слободни. Будући да су управо дух и слобода, разум и слобода суштински једно те исто, тада је слобода по самој својој бити разумска слобода која се може водити увидом у оно што је добро и што треба чинити. Зато право, морал, социјалне дужности, итд. нису ограничавања, већ позитивни услови сло-

боде. Истинска слобода јесте моралност која представља битно одређење слободе као разумске, стога и конкретне, а не апстрактне, управо у одређеној конкретной ситуацији појединца под одређеним историјским, културним, социјалним и политичким условима. Ти би услови по својој суштини требали бити „објективна слобода“: с једне стране у том смислу што они извиру из субјективне моралне слободе (и бивају обликовани као њезин објективни израз), а с друге, пак, стране да они не сужавају или онемогућавају истински развој субјективне слободе, него да је позитивно омогућавају и подстичу. Засигурно је то идеал који се никад по свему не остварује, али остаје да се за њим тежи (уп. Цоретх 1988: 397).

Ерих Фром (1983_а: 301-302) сматра да је човјек стварно слободан уколико су испуњена три услова: ако је економски, интелектуално и морално слободан. *Економска слобода* огледа се у човјековом неутуђивом праву на рад и производе свога рада, од којих не треба да се одваја, изузев ако то чини слободно. Под радом се подразумева све оно вриједно што доприноси друштву. *Интелектуална слобода* значи да је човјек слободан ако може да изабере, а изабрати може једино ако довољно зна да би могао да упореди. *Морална слобода* се односи на то да човјек не може бити слободан ако је роб својих страсти, већ једино ако посједује идеал и филозофски став који му омогућава да обавља смисаону активност у животу. Он не може, под изговором да жели да убрза своје економско или интелектуално ослобођење, да користи средства која су у супротности са етиком Заједнице. Морална слобода није разузданост, она се може наћи само у оквиру стриктног посматрања етике која је слободно прихваћена.

За педагошку науку веома је значајно питање дисциплине јер се њоме у васпитној пракси може омогућити или оспорити слобода личности. Валоризација дисциплине се одређује с обзиром на циљеве којима је усмјерена. Само развијање *свјесне дисциплине* која усмјерава личност на свјесно управљање својим поступцима уз *спознају нужности (корисности и обавезности) моралних критеријума* омогућава *пожељну слободу у васпитању* (уп. Чокорило 2012: 2-22)

1.4. Услови за остваривање (освајање) слободе

Човјек је по својој бити исконски ослобођен и њему је отворен један суштински слободан простор. Та *темељна слобода* претходи свакој изричито извршаваној слободи хтијења и дјеловања и субјективној и објективној слободи те из коријена одређује цјелокупни човјеков живот и понашање. Она значи да нисмо везани за фактично дато, већ да смо од тога ослобођени, и то управо за властиту слободу. Макс Шелер каже да човјек није везан ни за

околину ни за нагоне, као што је то животиња, него је на специфичан начин слободан и од околине и од нагона и због тога отворен за свијет, односно за битак. О свом понашању мора сам одлучивати, своју околину стваралачки обликовати. Човјек самога себе мора „посредовати“ у другоме, како у стварљивој околини, тако и у, првенствено људском су-свијету, како би преко тога посредовања стигао к самоме себи и самога себе остварио. У данашње вријеме веома је модерна ријеч *самоостваривање*. Неоспорно је да човјек мора сам развијати своје снаге и способности, сам остваривати своје могућности. Али самоостваривање није једно посве иманентно, већ једно трансцендентно догађање. У надвисивању самога себе, у отворености и залагању за друге, човјек проналази и остварује самога себе. То вриједи како у васпитању исто тако и свим другим сферама човјековог испољавања. У таквом односу јавља се заједнички простор слободе – слобода настаје само на основу слободе другог. Ако другоме слободно допустимо да буде он сам, тај други бива ослобођен за своју слободу и обратно, ако тај други допусти мени да ја будем сам, ја бивам ослобођен за своју слободу.

Из познате чињенице да је људска слобода условљена и везана, прозилази да подлијеже моралној дужности. Она је услов међуљудског живота. Као услов слободе јавља се нужност која не докида слободу него је претпоставља и позива на исправно залагање. *Нужност слободе је моралност* – захтјев онога што човјек треба да чини. Безусловни захтјев се темељи на трансценденцији због тога што је човјек ограничено и контингентно, али духовно-лично биће упућено на *Апсолутно*, на *Супстанцију*, на *Бога* самога. Човјек је релативна апсолутност који у односу према Апсолутном самога себе утемељује, зарађује безусловну вриједност. На тај начин човјек живи и дјелује у безусловном вриједносном хоризонту истинитог и доброг. Одговорити том хоризонту јесте обавезујућа дужност коју човјек одувијек већ из темеља сопственог бића жели, но тек властитом слободом мора остварити. Слобода није само одлука између добра и зла, него најчешће одлука између добра и добра, између добра и бољега и најбољега. Сократ је већ мислио да је истинска слобода „чинити најбоље“, односно чинити оно што је управо у одређено вријеме конкретно најбоље могуће. Из те слободе мора се дјеловати на најбољи начин у смислу да заједнички живот људи постане простор „објективне слободе“ у породици или школи у којима људи живе и уче, тако и у читавом друштву, како ове социјалне институције не би доживљавали као ограничавање, угњетавање или обесправљеност, него као осигурање простора слободе: као најбољи могући услов за развој „субјективне слободе“ (уп. Цоретх 1988: 400-401).

2. Различита схватања слободе у васпитању

Различите идеје о слободном васпитању и образовању, о дјетету као центру педагошких и друштвених збивања јавиле су се још од периода хуманизма и ренесансе (14–16 вијек). Као критика средњовековног утицаја цркве и схоластичке филозофије образовања, којим су гушени природни потенцијали дјетета, педагози се све интензивније окрећу дјетету (човјеку), полазећи од човјека као *мјерила свих ствари*. Вјерују у човјекову доброту, његове природне могућности и способности и траже адекватне методе којима ће се омогућити свестрани развој сваког појединаца а тиме и општи човјечански прогрес. Познати европски мислиоци тог времена (Франсоа Рабле, Еразмо Ротердамски, Томас Мор, Франсоа Рабле, Мишел Монтењ и др.) све снажније истичу природу дјетета, његове урођене потенцијале, и радозналост, као и важност планирања и организовања васпитно-образовног рада у функцији испољавања и подстицања човјекове природе. Оваква схватања која у центар друштвених и педагошких збивања стављају индивидуалност човјека, односно дјетета, наћи ће свој пуни одјек и извршити велики утицај на цјелокупну друштвену стварност у 18. вијеку, у периоду просвјетитељства.

Жан Жак Русо (1712 – 1778), швајцарско-француски филозоф и хуманиста, најутицајнији теоретичар у доба просвјетитељства, поставио је најзначајније идеје о поштовању природе дјетета, његових урођених потенцијала и способности, Његове идеје инспирисалесу бројне касније педагоге да своје педагошке концепције заснују на принципима слободног васпитања. Педагошка схватања Русоа постала су главно извориште идеја индивидуалне педагогије, правца који је настао и развијао се крајем 19. и почетком 20. вијека у Њемачкој.

Русо у свом васпитном дјеловању полази од дјечје природе, онакве каква јесте у датом тренутку, а не од замишљеног идеала коме треба тежити. У свом најзначајнијем дјелу, *Емил или о васпитању*, истиче неколико принципа на којима заснива своју педагогију. Основни принцип васпитања јесте *принцип природности*, којим наглашава поштовање природе дјетета, његових природних потенцијала и способности. Русо вјерује у природну доброту и чистоту људског разума и срца, па тако указује на карактеристике дјечје природе – оне су урођене, универзалне добре особине, својствене сваком човјеку. Свако дијете у себи носи врлине које се манифестују на различите, индивидуалне начине, па их треба открити, пробудити и развијати. Речима „Све је добро што долази из руку Творца ствари, а у рукама човјековим се све поквари... човјек ништа не жели као што је створила природа, ни човјека, него га за себе дресира као коња за јахање“ (Русо 1925:9). Русо упозорава друштво на грешке које чини васпитним поступцима, којима уназађује по

природи човеку дату добру природу. Како је ова природа и сама основа живота, Русо је узима и за основу васпитања, на коју се ослања и којој се увек враћа при избору васпитног деловања, садржаја, метода, циља, а и избора децијег васпитача. Одређујући човека, дете, природно биће, као основно полазиште, критеријум, и меру која је најзначајнија у васпитању, Русо поставља појединца као вредност важнију од друштва, циља државе или цркве. Он тражи да тежимо да развијамо дате нам, урођене врлине које носимо у себи, и да не дозволимо да нас спољашње околности учине окуртним и злим.

Из *принципа природности* Русо је као примарни циљ васпитања извео *принцип слободе*, а затим и принцип љубави, принцип активности и принцип уважавања личности дјетета (узрасних и индивидуалних карактеристика). Да би васпитање било саображено са природом дјетета, оно мора бити слободно, јер своју природу, своју јединственост и индивидуалност дијете ће показати када ради оно што хоће, оно што су његове потребе, могућности и интересовања. Али овако одређена слобода подразумијева велику одговорност и самоконтролу појединца. Наиме, да би спознало шта заиста може и колике су његове моћи, дијете, као и одрасли, мора прећи дугачак пут искушења и одмјеравања својих снага и граница личности. Овдје налазимо дуговјечну, додуше нешто педагогизирану филозофску идеју о *слободи као спознатој нужности*: „Твоја слобода и твоја моћ допиру само дотле докле допиру твоје природне силе, и никако даље, све друго је само ропство, илузија, опјесена”, писао је Русо, желећи да на тај начин каже да човјек, само поступцима који су у границама његових природних способности, настојањима и жељама који су усклађени са његовим могућностима, може постићи свој оптималан развој. У складу са оваквом идејом о слободном васпитању, Русо препоручује наставнику: „Дијете треба да се увијек осјећа господаром, а у ствари господар будите ви... Дијете нека ради само оно што хоће, а треба да хоће само то на шта га ви приморате да ради (Русо 1925:177). Пред сваким наставником стоји тежак и одговоран задатак. Он мора посједовати љубав према дјетету, добро познавати његову природу и психологију, стално пратити дијете и бити способан да „прочита“ и разумије сигнале и смјернице које му пружа дјечја природа. Треба стално посматрати дијете, препознати његове потребе, могућности и интересовања како би на основу тога могао обликовати средину у којој се ти потенцијали могу испољити и развити свом пуном облику.

У неком будућем праведном друштву, које неће кварити човјека, Русо је као основу његовог успјеха предвидио усклађивање *индивидуалне воље сваког грађанина са општом вољом*, до чега може довести грађанско васпитање у којем се мора васпитати човјекова љубав према заједници, како би се човјек одрекао свега што наноси штету друштву. Вјеровао је, такође, да ће праведно друштво сачувати *личност својих грађана, а грађани ће своју личност још више развијати испуњавањем својих друштвених обавеза*.

Лав Николајевич Толстој (1828 – 1910) један од највећих књижевника Русије, гроф и власник око 350 кметова и 1600 хектара земље у Јасној Пољани, познат је и као педагог и први представник индивидуалне педагогије који је покушао практично да примени неке од својих идеја. Те идеје су биле највише под утицајем Ж. Ж. Русоа и М. Монтења. Основао је школу у Јасној Пољани 1859. године с циљем да открије законе по којима народ живи и нађе одговоре на питања која су интересантна и корисна за живот народа. Конституисао је и развијао своју концепцију теорије слободног васпитања и то кроз лични педагошки рад са дјецом у јаснопољанској школи и изучавањем васпитних система других земаља које је посјећивао, као што су Њемачка, Швајцарска, Француска, Енглеска, Италија...

Слично Русоу, Толстој вјерује у урођену доброту дјетета, у његову неискварену и племениту природу, у његов хармонични склад љепоте, доброте и истине. Зато као циљ васпитања одређује развој „морално аутономне личности; смисао човековог живота је стална тежња ка моралном усавршавању. Отуда су полазне основе васпитања религија и морал.” Оваквим одређењем циља васпитања, Толстој остаје досљедан у свом захтјеву за потпуним развојем личности дјетета, која у себи носи хармонију садржану у урођеној истини, љепоти и доброти.

Принципи на којима је заснивао своју педагошку теорију и које је остваривао у васпитној пракси су: поштовање личности дјетета, љубав према дјеци, љубав према свом учитељском позиву и пружање слободе дјеци.

Иако је с почетка свог педагошког рада у први план ставља образовање, а занемарује васпитање, поткрај свог рада посвећује дужну пажњу и васпитању. У фокусу његове пажње су питања: „у чему је смисао човечанског живота; чиме живот треба да се руководи, и шта су мислили о том питању, и како су га рјешавали и ријешили најмудрији људи свих времена и цијелог свијета.” Зато Толстој у центар наставе поставља религију и морал, као основе сваког знања. Сматра да је неопходно бављење овим предметом, јер пружа дјетету одговоре на вјечна, универзална питања и учи их да сва добра на свијету потичу од љубави, да је Бог љубав, а да су сва зла од нељубави. Не треба заборавити да је Толстој био гностичар (гностицизам је ранохришћански правац према коме се вјера заснива на знању), па је религијско васпитање код њега било пречишћено од црквеног догматизма и засновано на универзалним и вјечним вриједностима. У том смислу религијско васпитање је било слободно и у функцији морала као саставног дијела живота, а не у функцији религије као циља самог по себи.

Толстој, уз етичко и религијско васпитање, велики значај придаје и естетском васпитању, при чему велику улогу има настава језика, и то прије свега писање састава. Као знаменити писац Толстој је вјеровао у дјечје

способности језичког изражавања и стваралаштва. Запазио је да су дјечи омиљене активности писање састава и то: описивање разних догађаја, њихово виђење и разумијевање саслушаних прича, описивање односа са људима из свакодневног живота... И у настави умјетничких предмета (сликарство, цртање, пјевање) руководио се принципом слободе, вјерујући да дјечи не треба наметати туђи укус, него да ће она кроз различите активности, ако су потпуно слободна и спонтана самостално развијати свој властити укус за умјетност. Стога је важна таква организација васпитне атмосфере која ће омогућити да дијете слободно изрази своје способности, своја осјећања и креативност, а не да на силу усваја непотребна и некорисна знања. Својим личним примјером учитеља у јаснопољанској школи показао је како се успјешно остварују васпитни принципи: саморадња, принцип повјерења и љубави, принцип стваралаштва.

Александер Сатерленд Нил (1883–1973) шкотски педагог, калвинисти радикални просвјетни теоретичар и практичар, основао је 1921. године школу и назвао је *Самерхил*. Ова школа га је прославила у свијету на основу радикалне филозофије живота и као творца прве самоуправне школе. Највише пажње у образовању посветио је дјечјој психологији. Педагогија Александра Нила припада правцу реформне педагогије XX вијека, односно педагошком правцу– индивидуална педагогија. Нилове педагошко-психолошке идеје највише су биле под утицајем Сигмунда Фројда и његовог учења о психоанализи. Основна идеја којом је Нил био вођен јесте створити школу у којој ће се дијете осјећати слободно, прихваћено и ослобођено од страха и мржње, школу која одговара дјетету, а не дијете које одговара школи.

Настава у Самерхилу је била прилагођена узрасту ученика, посебно њиховим интересовањима, па је наставни програм зависио од тренутних интересовања ученика. Наставни предмети у школи (математика, енглески, историја, географија, предмети уметничког садржаја, страни језици) изучавани су само ако су ученици жељели да их изучавају. Часови, дакле, нису били обавезни, дјеца су имала *право слободе* тј. *право избора* хоће ли их или неће похађати; распоред часова је постојао само за наставнике, а нису постојали ни класични системи испитивања и оцјењивања. То је Нил објаснио принципом слободе, тј. да дјечи не треба наметати обавезност, јер се тиме угрожава њихова слобода да бирају. Већу пажњу је поклањао интересовањима, мотивацији и жељи ученика да нешто ново науче него настави и наставним методама на који начин ће се то да нуче. У том смислу су мањи захтјеви педагошког умијећа наставника, мада му је поставио озбиљан захтјев у виду изграђивања здраве, равноправне и психолошки стабилне личности.

У *Предговору* за Нилову књигу *Слободна дјеца Самерхила*, чувени хуманиста Ерих Фром оцјењује вриједност књиге управо у томе што *заступа прави принцип образовања без страха*. Заиста, у књизи се могу препозна-

ти основни принципи Нилова система образовања од којих ћемо неке заједно с Фромом набројати:

1. Нил чврсто вјерује у дјечју доброту.
2. Циљ образовања (циљ живота) је у радосном раду и проналаску среће.
3. Образовање мора бити не само интелектуално него и емоционално.
4. Образовање мора бити прилагођено психичким потребама и могућностима дјетета.
5. Догматски наметнути дисциплина и кажњавање стварају страх, а страх ствара непријатељство које паралише предузимљивост и аутентичност осјећања.
6. Слобода не значи одсуство правила; поштовање личности између наставника и ученика мора бити узајамно (не смију примјењивати принуду један према другоме).
7. Здрав развој личности захтијева да дијете раскрсти са тражењем сигурности помоћу подређености и доминације, већ у сопственој моћи да поима свијет интелектуално, емоционално и естетски.
8. Препрека за стицање независности је осјећање кривице које код већине људи најчешће није „глас савјести“, већ је суштински свијест о непоштовању ауторитета и страх од одмазде.
9. У школи у Самерхилу нема вјеронауке. Битка се не води између оних који вјерују и оних који не вјерују, већ између поборника слободе човјека и поборника гушења слободе човјека. Једнога дана нова генерација неће прихватити превазиђену религију и митове данашњице. Када буде дошла нова религија, она ће одбацити идеју о човјековом рађању и гријеху, славиће Бога чинећи људе срећним.

3. Самоваспитање као фактор освајања слободе

3.1. Појам самоваспитања

Самоваспитање се најчешће одређује као круна васпитања, као његов циљ, односно резултат и смисао. Претходи му васпитање у коме егзистирају два актера – васпитач и васпитаник. Код самоваспитања постоји само

један актер (ученик) који утиче на формирање сопствене личности. Ова два процеса у животу сваког човјека међусобно су повезана и условљена. О самоваспитању има смисла говорити тек у пубертетском добу зато што се тада почињу „полагати рачуни“ пред самим собом о сопственим активностима и поступцима, препознају се позитивне и негативне особине, изграђује способност самовредновања и сл. (Чокорило и Чокорило, 2006: 410).

Разлике између васпитања и самоваспитања препознају се у следећем: а) код васпитања је личност најчешће објект спољашњих утицаја, док се код самоваспитања објекат и субјекат васпитања подударују; б) васпитању се човјек подвргава непосредно по рођењу, док је самоваспитање могуће тек са постизањем одређеног нивоа психолошке и моралне зрелости када је већ развијена самоспознаја, способност самоанализе и самопроцјене; ц) у процесу васпитања се узимају у обзир индивидуалне и узрасне особености личности, док је самоваспитање непосредно одређено узрасним особеностима личности. За освајање слободе самоваспитање је највећа вриједност у индивидуалној и генеричкој перспективи човјекова постојања.

3.2. Самоспознавање

Самоспознавање је појам наслијеђен из хеленске мудрости (*Упознај самога себе* – Хилон) и претпоставка је за прихватање и самоостваривање. Та мисао је и данас актуелна зато што упуђује на откривање властитих способности, аспирација и жеља.

Откривање сопствених потенцијала (спознаја нужности) најтежи је задатак постављен човјеку у контексту освајања слободе у васпитању.

За самопознавање је најбитније спознати неколико аспеката сапственог ја:

- свијест о идентитету (ја сам увијек онај исти),
- свијест о самом себи као посебној битности,
- свијест о властитој активности,
- реално и идеално ја,
- самосвојне тежње,
- опажање, доживљавање и мишљење о себи.

Прихватање (самоприхватање) је други ниво у процесу самоспознавања и у блиској је вези са опажањем, доживљавањем и мишљењем о себи, о свом реалном и идеалном ја. Колоквијално, под овим појмовима најчешће се

подразумијева формирање слике о себи коју појединац ствара и прихвата за себе. Поред слике коју о себи појединац ствара и прихвата, веома је значајно какву слику о њему формирају и прихватају други и колико је она у сагласности с оном сликом коју је он формирао за себе. За сваког појединца карактеристично је да поред реалног појседује и идеално ја, различито од реалног; оно усмјерава личност да тежи бољем и савршенијем од онога што јесте. Рачуна се да је личност стабилнија уколико су реално и идеално ја међусобно више повезани. Васпитни идеал је формирање реалне слике о себи, што омогућава стварање самопоуздања и сигурности, обезбјеђује претпоставке интегритета личности и консеквентно томе успјешнију социјализацију.

3.3. Самоостваривање

Самоостваривање се схвата као динамичан и доживотан процес који се стваралачки прожима са самоспознавањем. Зна се да је то била главна идеја о човјеку код Хераклита (*душа има мјеру која сама себе повећава*), код Сократа (*старање за душу, обдјељавање душе*) код Гетеа (*највећа срећа земних бића нека је сама личност*), код Његоша, Хесеа, Миљковића и многих других.

Самоостваривање није само циљ коме се тежи, него и процес који траје током цијелог живота. Самоостваривање као циљ у Маслољевом смислу значи постићи пуноћу бића, имати врхунски, мистичан доживљај, специфичан начин љубави и сл. До тог идеала доспијева се остваривањем низа потциљева који слиједе на континууму животног пута. Стога је прихватљивије становиште о самоостваривању као процесу у коме свако спознаје, остварује и максимализује сопствене могућности какве год да јесу. Самоостваривање није, дакле, привилегија само изабраних (најбољих), него је потенцијално отворено за све. Разумљиво, сви неће достићи онај узвишени трансцендентални доживљај који уздиже људско биће до божанских висина, али сви могу уложити напор да препознају те мале ничим загарантоване тренутке радости који имају снажно мотивационо дејство, учвршћују самопоуздање и подижу ниво аспирација.

А. Маслољ (1982: 315) сматра да самоостварена личност „... мора да буде оно што може да буде“, тј она мора да буде вјерна својој природи. Ова формула веома личи на Кантову максиму „ти можеш, јер мораш“. То за васпитање значи обавезу, дужност и одговорност према себи самоме. Тежњу за самоостваривањем Маслољ повезује са здрављем: "Опште узев, требало би научити да се свако непостизање самоостварења сматра знаком психопатологије. Просјечна или нормална особа је исто толико случај за себе колико и психотичар, само мање драматичан и мање прешан."

На основу изложених схватања могуће је извући неке опште закључке о самоостваривању. То је процес и стање, потреба и мотив. За разумијевање самоостваривања најзначајнију улогу играју: ја, личност, стваралаштво, самоспознавање и самоусавршавање. Могуће га је посматрати као непрекидан животни процес у коме се догађа потпуно, живо и несебично доживљавање с пуном концентрацијом, одговорношћу и уживањем када особа постаје потпуно и у цјелини људско биће. До тога се долази постепено и уз напорно вјежбање када се наизмјенично смјењују успон и пад, срећа и несрећа, радост и туга. Тренуци радости након оствареног појединачног циља не смију заварати као да је дошао крај самостваривању, оно је увијек веома далеко и што му се више приближавамо, све више нам измиче.

3.4. Организација самоваспитања ученика

Самоваспитање захтијева посебан план и организацију који морају бити под непосредним руководством наставника и педагога. Педагошко умијеће наставника испољава се не само у томе колико је он успјешно овладао васпитањем ученика, него још више у томе колико је оспособљен за правилно и организовано руковођење њиховим самоваспитањем. На почетку самоваспитања ученика треба створити одређени морални идеал који је истовремено и циљ васпитања, односно образац за подражавање и критеријум за пожељно поступање и дјеловање личности. Организација самоваспитања подразумева помоћ у састављању индивидуалних планова самоусавршавања. План треба узети у обзир индивидуалне особине личности ученика, узраст, школски успјех и породичне услове. Треба помоћи младима да тачно одређују задатке рада над собом за краће и дуже периоде, усмјеравају напоре за рјешавање постављених задатака и проналазе одговарајуће методе и средства рада. Планови морају бити оптимални; преобимни могу одвратити младе од самоостваривања, а умањени изазвати лакоумисленост и претјерану самоувјереност. У почетку план не треба да буде преоптерећен како би све планирано било остварено до краја. Тако ће млади људи отпочетка научити да поштују основни услов самоваспитања – остваривање свега што је планирано.

Самоваспитање захтијева и посебну организацију која почиње формирањем морално-психолошке спремности, свјесног и критичког односа према себи и стварања услова који ће подстицати младе људе на самоваспитање. Наставник их мора систематски усмјеравати на самосталан рад над собом, захтијевати да се замисле над својим негативним особинама и настојати да сами дођу до спознаје о неопходности да у себи формирају нове социјално-психолошке особине, поглед, навике... У организацији самоваспитања

наставник се ослања на социјално-психолошке механизме утицаја, као што су јавно мњење школске групе, традиција школе, морално-психолошка атмосфера у школи и сл. Од посебног је значаја оспособљавање младих да стреме стваралачкој самосталности у савладавању проблема. У том смислу ученик треба бити слободан, без наставникове присиле, јер је слобода услов и за стваралаштво и за самоваспитање. Слободно стваралачко мишљење и осјећање младог човјека испољава се, прије свега, у игри, језичкој, музичкој и ликовнојкултури, гдје он дјелује слободно и непосредно (уп. Чокорило 2012: 178).

Закључак

У овом раду расправа је фокусирана на освајања субјективне (индивидуалне) слободе, остављајући по страни готово исључива становишта о слободи као објективном (дарованом или наметнутом) феномену.

Објективна слобода (вањска, правна, политичка, религијска) увијек је слобода ауторитета и страха. Она производи потчињеност, покорност и ропство, а прима се због човјекове слабости и несигурности. У филозофији и религији најчешће се говори о објективној слободи на основу које се путем страха и ауторитета лакше влада људима.

Субјективна слобода је, баш као и љубав, лично искуство које свако од људи доживљава и осваја на сопствени начин. Дух, о коме су користећи различите термине (Универзална душа, Свети Дух, Супстанца или Апсолутни дух), говорили стоици, Исус, Спиноза, Кант и Хегел јесте „божанска искра“ у човјеку. Тај Апсолутни Дух, Бог, Енергија, Универзум, Гениј, како год да га разумијемо, појам је за слободу и стваралаштво (дух је створио је свијет а могао је и да га не створи). Он није општост јер су субјект духовности све личности.

Субјективна слобода нипошто није самовоља која слиједи нагоне; она може бити ограничена моралним законом (Кантовим категоричким императивом) који је исти за све људе иако га свако од њих себи намеће и сам прихвата.

Хришћанство је ослободило људе у Христу, али хришћани стоје под законом слободе који се мора испунити у љубави. Сваки хришћанин је позван на слободно *обожење* кроз доживотни процес *духовног узрастања*. Суштина узрастања је Бог као личност и човјек као личност. Бог је човјеку даровао слободу и завидан стваралачки потенцијал који се испољава као мо-

гућност бескрајног човјековог раста путем самоспознавања и самоостваривања.

Освајање слободе у васпитању и животу је веома тежак, напоран и доживотан процес учења, рада и стицања компетенција. Због тог напора већина људи радије пристаје на ропство него на слободу. Притом заборавају важну чињеницу, наиме да је човјек суштински слободан само док осваја слободу градећи своју личност.

Освајање слободе у васпитању претпоставља самоваспитање (самоспознавање и самоостваривање). То је сложен процес на напорном путу постојања и постајања – од индивидуе до личности, од ропства до слободе.

Литература

1. Аристотел 1960: Аристотел, *Метафизика*, Београд: Култура.
2. Аристотел 1960: Аристотел, *Политика*, Београд: Култура.
3. Аристотел 1980: Аристотел, *Никомахова етика*: Београд: БИГЗ.
4. Берђајев 1984: Н. Берђајев, *Ја и свијет објекта*, Загреб: Кршћанска стварност.
5. Берђајев 1987: Н. Берђајев, *Самоспознаја*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
6. Берђајев 1991: Н. Берђајев, *О човековом ропству и слободи*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
7. Берђајев 1995: Н. Берђајев, *Егзистенцијална дијалектика божанског и људског*, Београд: Логос, Ортодос.
8. Библија 1993: *Библија*, Београд: Британско и инострано библијско друштво.
9. Жлебник 1970: Л. Жлебник, *Опита историја школства и педагошких идеја*, Београд: Научна књига.
10. Јеротић 2003: В. Јеротић, *Индивидуација и (или) обожење*. Београд: Арс Либри и Бања Лука: Бесједа.
11. Кант 2004: И. Кант, *Критика практичног ума*, Београд: Плато.
12. Маслов 1982: Х.А. Маслов, *Мотивација и личност*. Београд: Нолит.
13. Нил 1988: А.С. Нил, (1979). *Слободна деца Самерхила*. Београд: БИГЗ.
14. Платон 1957: Платон, *Држава*, Београд: Култура.
15. Радовић 1995: А. Радовић, *Основи православног васпитања*, (http://www.verujem.org/pdf/amfilohije_osnovi_pravoslavnog_vaspitanja.pdf (до-ступно: 14.4.2014).

16. Русо 1925: Ж.Ж. Русо, *Емил или о васпитању*, Београд: Рајковић и Турковић.
17. Сиркина 1939: О.Е. Сиркина, *Л.Н. Толстој и слободно васпитање*. Београд: Милош Б. Јанковић.
18. Спиноза 1959: Б. Спиноза, *Етика*, Београд: Култура.
19. Телебаковић 2010: Б. Телебаковић, Проблем слободе, (<http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/05/5-Prof.-dr-Bo%C5%A1ko-Telebakovi%C4%87-Problem-slobode.pdf>) (доступно: 14.4.2014).
20. Фром 1983_а: Е. Фром, *Здраво друштво*, Београд: Рад.
21. Фром 1983_б: Е. Фром, *Бекство од слободе*, Београд: Нолит.
22. Хегел 1986: Г.В.Ф. Хегел, *Феноменологија духа*, Београд: БИГЗ.
23. Херш 1998: Ж. Херш, *Историја филозофије (филозофско чуђење)*. Нови Сад: Светови.
24. Coreth 1998: Е. Coreth, Смисао човјекове слободе, У часопису *Обновљени живот*, Вол. 53, Но. 4.
25. Чокорило и Чокорило 2006: Р. Чокорило и Н. Чокорило, Диференцијација наставе физичког васпитања у свјетлу самоваспитања ученика. У Зборнику радова *Ефекти диференциране наставе физичког васпитања на психосоматски статус деце и омладине*, Нови Сад: Факултет физичке културе.
26. Чокорило 2014: Р. Чокорило, *Педагогија и педагогија спорта*, Нови Сад: Факултет спорта и физичког васпитања.
27. (http://sh.wikipedia.org/wiki/Sloboda#Sloboda_u_filozofiji) (доступно: 14.4.2014).

Radovan T. Čokorilo

THE NEEDS AND POSSIBILITIES FOR PRESERVING FREEDOM IN EDUCATION

Summary

In terms of value, freedom is an unmatched phenomenon, and this has been testified first and foremost in religion, then in philosophy and art. Within pedagogical theory itself, more than in practice, the prominent figures, such as Jean Jacques Rousseau, Maria Montessori, Lav Tolstoj, John Dewey, Karl Marx, Abraham Maslow, etc, have always emphasized the great significance of freedom either as the educational goal or device. On the basis of the analysis of more significant concepts of freedom in education, it is possible to see it as determined by social circumstances and individual traits. Starting from the widely accepted definition of freedom, dating from Stoic philosophers to Baruch de Spinoza and Friedrich Hegel, that sees freedom as necessity, then what would be necessary is to recognise the best time and apply modalities of freedom in education that best fit the time, all the while taking freedom as an inalienable human right and historical heritage. None of the figures see freedom as a gift or something inherent, let alone utopian ideas about liberal education. The preservation of freedom is a very tough, exhausting and lifelong process of learning, working and acquiring new competencies. Therefore, a human being can be said to be free only if he preserves freedom in the process of forming his personality.